

СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ПРАВО ЛЮДИНИ ТА ОBOB'ЯЗОК ДЕРЖАВИ

Пунтус Д. А.

Стаття присвячена глибокому аналізу концептуальних основ соціального забезпечення, розглядаючи його як невід'ємне право кожної людини та фундаментальний обов'язок держави. У статті досліджено правові, соціальні та економічні аспекти, які формують сучасну систему соціального забезпечення, зокрема, у контексті міжнародних стандартів та національних законодавств.

Автор розглядає історичний розвиток права на соціальне забезпечення, починаючи від перших спроб регулювання соціальної допомоги в древніх цивілізаціях і до сучасних міжнародних договорів, таких як Загальна декларація прав людини та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. В статті наголошується на еволюції концепції соціального забезпечення та її інтеграції у міжнародне право, що заклало основу для сучасних національних систем соціального захисту.

Особлива увага приділена ролі держави у забезпеченні соціальних прав. Держава розглядається як головний гарант реалізації права на соціальне забезпечення, що включає розробку відповідних законодавчих актів, створення інституційних структур та забезпечення фінансування соціальних програм.

У статті досліджуються основні компоненти права на соціальне забезпечення, такі як право на охорону здоров'я, пенсійне забезпечення, допомогу по безробіттю, соціальну підтримку для малозабезпечених верств населення тощо. Автор акцентує увагу на важливості забезпечення доступності та якості соціальних послуг для всіх громадян без дискримінації.

Також розглядаються сучасні виклики у сфері соціального забезпечення, такі як демографічні зміни, економічні кризи, міграція та глобалізація. Аналізуються, як ці фактори впливають на здатність держав виконувати свої обов'язки у сфері соціального захисту, та пропонують шляхи їх подолання через інноваційні підходи та реформування систем соціального забезпечення.

Ключові слова: соціальне забезпечення, соціальний захист, права людини, гарантії, міжнародні стандарти, соціальне страхування, міграція, глобалізація.

Puntus D. A. Social security as a human right and a state obligation

The article is devoted to an in-depth analysis of the conceptual foundations of social security, considering it as an inalienable right of every person and a fundamental obligation of the state. The article examines the legal, social and economic aspects that shape the modern social security system, in particular, in the context of international standards and national legislation.

The author examines the historical development of the right to social security, from the first attempts to regulate social assistance in ancient civilizations to modern international treaties such as the Universal Declaration of Human Rights and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. The article emphasizes the evolution of the concept of social security and its integration into international law, which laid the foundation for modern national social protection systems.

Special attention is paid to the role of the State in ensuring social rights. The State is viewed as the main guarantor of the right to social security, which includes the development of relevant legislation, creation of institutional structures and provision of funding for social programs.

The article analyzes the main components of the right to social security, such as the right to health care, pensions, unemployment benefits, social support for low-income groups, etc. The author emphasizes the importance of ensuring accessibility and quality of social services for all citizens without discrimination.

The author also discusses current challenges in the field of social security, such as demographic changes, economic crises, migration and globalization. The author analyzes how these factors affect the ability of states to fulfill their social protection responsibilities and suggests ways to overcome them through innovative approaches and reform of social security systems.

Key words: social security, social protection, human rights, guarantees, international standards, social insurance, migration, globalization.

Вступ. Першим міжнародним документом, в якому соціальне забезпечення розглядалося

з точки зору прав людини, як право, що впливає з потреби в захисті, була Філадельфійська декларація, прийнята в 1944 році. У 1948 році право на соціальне забезпечення кожної людини як члена суспільства було офіційно визнано Загальною декларацією прав людини (далі - ЗДПЛ) як самостійне індивідуальне право (стаття 22). Пізніше право на соціальне забезпечення було включено в численні регіональні та міжнародні юридично зобов'язуючі договори з прав людини, які часто підлягають міжнародному нагляду з метою забезпечення їх ефективного виконання. Їхні положення варіювалися від всеосяжних нормативних актів до загальних заяв про заборону дискримінації в питаннях соціального забезпечення. Пакт ООН про економічні, соціальні та культурні права гарантує право кожного на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування (стаття 9). Інші документи гарантують суміжні права, такі як право на найкращий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я або право людей похилого віку та інвалідів на спеціальні заходи захисту відповідно до їхніх фізичних і моральних потреб (Африканська хартія прав людини і народів 1981 року).

Виклад основного матеріалу. Рух до більшого визнання важливої ролі соціальних прав набрав обертів на всіх континентах ближче до кінця століття. У Європі 2000 рік ознаменувався прийняттям Хартії основних прав Європейського Союзу, яка встановила, з моменту набуття чинності Лісабонського договору в 2009 році, зобов'язання, адресовані державам-членам Європейського Союзу, а також усім європейським інституціям. В Африці у 2000 році було створено Африканський Союз, який визначив права людини, демократію та верховенство права, соціальну справедливість та належне врядування серед своїх цілей [1]. 109 Хартія основних соціальних прав, розроблена Співтовариством розвитку Південної Африки, підписана 14 державами-членами у 2003 році, містить конкретне положення про роль конвенцій МОП у досягненні цілей Хартії. Згідно зі статтею 5 цієї Хартії, держави-члени вживають належних заходів для ратифікації та імплементації відповідних конвенцій МОП і створюють регіональні механізми для надання допомоги державам-членам у дотриманні системи звітності МОП.

В останні роки консолідація та ефективна реалізація прав на соціальне забезпечення була включена до політичного та соціального порядку денного на більшості континентів. Ратифікація конвенцій МОП пропонує країнам ефективний

спосіб закріплення прав на соціальне забезпечення у своїх внутрішніх правових системах за допомогою системних гарантій, які пропонує міжнародне право. Конвенції МОП будують мости між державами, що їх ратифікували, будь то в Африці, Європі чи деінде, і допомагають їм говорити спільною мовою у сфері соціальних і трудових прав. Конвенції МОП забезпечують спільне розуміння змісту соціальних прав у багатосторонній системі, що, в свою чергу, також слугує основою для міжнародної допомоги в цілях розвитку. Ратифікація та імплементація конвенцій МОП також може стати важливим орієнтиром для ефективного функціонування регіональних координаційних ініціатив, таких як Африканський механізм експертної оцінки, розроблений в рамках Нового партнерства для розвитку Африки. З цієї точки зору, центральна роль, яку відіграє Комітет експертів із застосування конвенцій та рекомендацій (Комітет експертів є незалежним органом, що складається з 20 національних і міжнародних експертів високого рівня, які вивчають застосування конвенцій, протоколів і рекомендацій МОП державами-членами МОП) (далі - SEACR) у забезпеченні узгодженості між міжнародними та регіональними зобов'язаннями, що впливають з інструментів соціального забезпечення МОП та Європейського кодексу соціального забезпечення (далі - ECSS), може також надихати інші регіональні зусилля, спрямовані на розвиток систем соціального забезпечення в перспективі міжнародно-визнаних стандартів.

Як і інші економічні, соціальні та культурні права, право на соціальне забезпечення досягається поступово, відповідно до рівня економічного і соціального розвитку держави та наявних фінансових ресурсів. Пакт Організації Об'єднаних Націй про економічні, соціальні та культурні права передбачає, що держави-учасниці зобов'язані вживати заходів щодо забезпечення поступового здійснення визнаних у Пакті прав шляхом розробки середньострокових і довгострокових стратегій і програм у максимальних межах наявних ресурсів, у тому числі в порядку міжнародної допомоги та співробітництва (стаття 2(1)). Хоча концепція «поступового здійснення» надає державі певну свободу дій у досягненні повної реалізації права, Комітет Організації Об'єднаних Націй з економічних, соціальних і культурних прав (далі - ЕСКП) на практиці вимагає від держав-учасниць продемонструвати, що вони рухаються до цієї мети якнайшвидше та ефективніше. Прогресивна реалізація також передбачає, що держави

повинні в цілому уникати «будь-яких навмисних регресивних заходів», які зменшують охоплення або рівень виплат, що надаються в рамках системи соціального забезпечення.

У 2007 році Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав визначив вищезазначені зобов'язання держав-учасниць як зобов'язання поважати, захищати та реалізовувати право на соціальне забезпечення. Зобов'язання поважати вимагає від держав утримуватися від прямого чи опосередкованого втручання у здійснення права на соціальне забезпечення. Зобов'язання захищати вимагає від держав запобігати втручанням третіх сторін у це право, а зобов'язання здійснювати - вживати необхідних заходів для повної реалізації права на соціальне забезпечення [2].

Визначаючи вищезазначені зобов'язання держави, Комітет ООН з ЕСКП використав як джерело міжнародного права стандарти соціального забезпечення МОП, які покладають на державу загальну відповідальність за створення та управління системою соціального забезпечення. На відміну від інструментів прав людини, стандарти МОП розглядають соціальне забезпечення не як індивідуальне право, а як соціальний інститут, що регулюється власною законодавчою базою, у більшості випадків відмінною від трудового права. З роками цей нормативний масив перетворився на окрему галузь міжнародного права, кодифіковану на принципах, встановлених Конвенцією № 102. Взаємодія між міжнародним правом соціального забезпечення та правом прав людини стала рушієм прогресивного розвитку соціального забезпечення в усьому світі, підкріплюючи права людини мінімальними стандартами захисту.

У той час як документи з прав людини насамперед встановлюють індивідуальні права, які для того, щоб бути ефективними, повинні бути гарантовані державою, документи МОП безпосередньо зосереджені на зобов'язанні держави забезпечувати виплати по соціальному забезпеченню тим, хто має на них право. У 2001 році Міжнародна конференція праці визнала соціальне забезпечення основним правом людини і фундаментальним засобом для створення соціальної згуртованості. Таким чином, видається, що в той час як Комітет ООН з ЕСКП рухається в напрямку підходу до соціальної відповідальності держави, якого дотримується МОП, МОП рухається в напрямку підходу до соціального забезпечення, заснованого на правах людини, якого дотримується Комітет ООН з ЕСКП [3]. Взаємодоповнюваність цих підходів у деяких випадках прямо визнається

міжнародними документами, що передбачають соціальне забезпечення як право людини та обов'язок держави. Наприклад, Європейська соціальна хартія розглядає соціальне забезпечення двічі: в той час як частина I Хартії встановлює право всіх працівників та їхніх утриманців на соціальне забезпечення, частина II передбачає обов'язок держави створювати та підтримувати систему соціального забезпечення. Необхідність обох підходів та їх взаємодоповнюваність очевидна і добре відома. Проблема, яку необхідно вирішити, полягає в тому, щоб перетворити цю взаємодоповнюваність на ефективний інструмент управління для держави і на гідний рівень соціального захисту для людини.

Необхідно говорити про поєднання соціального забезпечення, демократії та верховенства права Зв'язок між загальним соціальним забезпеченням і концепціями прав людини, демократії та верховенства права найкраще можна зрозуміти, звернувшись до понять людської гідності та соціальної згуртованості. Права людини встановлюють цілі для розвитку суспільства, визнаючи цінність і гідність кожної людини. Демократія ґрунтується на ідеї, що реалізація цих цілей вимагає політичної системи, в якій кожна людина має рівну свободу керувати або обирати, ким керувати, і має моральний обов'язок відповідально приймати рішення щодо управління суспільними справами. Режим верховенства права перетворює моральний обов'язок на юридичні права та обов'язки і робить демократичну систему стійкою з точки зору дотримання правил гри та належної правової процедури. Історія після Другої світової війни показала, що ця політико-правова архітектура процвітала в суспільствах, які характеризувалися високою соціальною згуртованістю і справедливістю, що прагнули ліквідувати нужду і позбавлення робітничих класів шляхом створення універсальних систем соціального забезпечення. У 2001 році Міжнародна конференція праці визнала ефективність такого поєднання для зростання і розвитку сучасних суспільств.

Вона дійшла висновку [4], що соціальне забезпечення є невід'ємною частиною державної соціальної політики як важливий інструмент забезпечення соціальної згуртованості, соціального миру та запобігання бідності. Завдяки національній солідарності та справедливому розподілу тягаря соціальне забезпечення може сприяти утвердженню людської гідності, рівності та соціальної справедливості. Воно також важливе для політичної інклюзії, розширення прав і можливостей та розвитку демократії.

Соціальне забезпечення зміцнює соціальну згуртованість, сприяючи солідарності між активними та неактивними членами суспільства, між багатими та бідними, між теперішніми та майбутніми поколіннями. Вона також зменшує ризик соціальних і політичних потрясінь та сприяє більш стабільному розвитку демократичних інститутів і верховенства права.

Історично демократичні форми управління розвивалися через товариства взаємодопомоги та схеми добровільного страхування, які ґрунтуються на вільній та відповідальній участі людей у захисті свого добробуту та гідності. Свобода об'єднання та право на організацію відіграли важливу роль у цьому процесі. Не випадково, що визнання важливості соціального забезпечення та розширення його охоплення відбулося в багатьох країнах під час переходу від диктатури до демократичного ладу. Так було, наприклад, в Італії після Другої світової війни та в Південній Африці після падіння режиму апартеїду. З іншого боку, коли людині забезпечено базовий рівень життя і здоров'я, це збільшує можливість її участі в демократичній системі і повної реалізації прав людини. Соціальне забезпечення для всіх необхідне для того, щоб гарантувати кожній людині гідний рівень життя, коли певні непередбачувані обставини роблять її нездатною отримувати дохід. Це також є причиною того, що соціальне забезпечення зазнало значного розвитку в правових системах, які надають високу цінність людській гідності і де основні права людини отримують все більше визнання.

Системи соціального забезпечення є одним з найпотужніших інституційних проявів соціальної солідарності. Просування соціального забезпечення як права людини, надання допомоги та соціального захисту виявляється дуже ефективним інструментом для розширення охоплення соціальним забезпеченням через активізацію ролі громадянського суспільства та соціальних партнерів. Це, швидше за все, станеться в правових суспільствах, де правова культура та послуги, заходи примусу та судові процедури значно посилюють переговорну силу неурядових організацій та місцевих громад по відношенню до національних бюрократичних структур та інших владних центрів. Підхід до соціального забезпечення, що базується на правах людини, також розширює можливості людей захищати себе від соціальних ризиків. Поширення «правосвідомості» в громадах може сприяти мобілізації громадян проти різних форм дискримінації та розколу і допомогти створити своєрідний «соціальний консенсус»

щодо мети соціального забезпечення для всіх. Розширення можливостей бенефіціарів є одним з основних принципів належної практики сприяння доступу до соціальних прав [6]. Підхід, спрямований на розширення можливостей, передбачає, наприклад, розвиток підприємництва в умовах загрози безробіття або зміцнення соціального капіталу шляхом створення сприятливих умов для розвитку мереж. Індивідуальне та колективне розширення прав і можливостей, тобто людський та соціальний капітал, взаємно підтримують один одного. Об'єднання різних суб'єктів дозволяє створити зв'язок між ініціативами на мікрорівні та зобов'язаннями на макрорівні з метою забезпечення сталості. Для того, щоб забезпечити довготривалу стійкість, важливо, щоб заходи з розширення прав і можливостей включали широкий спектр учасників і постійно фінансувалися. Крім того, надання людям можливості стати менш вразливими шляхом забезпечення належного навчання, освіти та охорони здоров'я також має наслідком зменшення потреб у витратах на соціальну та іншу допомогу в майбутньому.

Ефективний доступ до соціальних прав, включаючи право на соціальне забезпечення, є частиною бачення того, що означає «розвиток» у глобальну епоху і яким має бути основний показник для вимірювання його людського та соціального вимірів. Відсутність визнання соціальних прав означає довгострокові і, можливо, більші зобов'язання в економічному, соціальному плані та в плані розвитку, на відміну від негайної короткострокової економії, пов'язаної з відсутністю визнання соціальних прав. В епоху глобалізації необхідно розглядати витрати як такі, що мають національний, регіональний та міжнародний вимір. Нехтування соціальними правами призводить до продуктивних втрат для економіки, втрат соціального та людського капіталу, які несуть цілі суспільства на всіх рівнях: держава, громади, волонтерський сектор, сім'ї, підприємства та окремі громадяни. Це також посилює нерівність, перетворюючи на приватні інтереси ресурси, які могли б бути створені за рахунок державних видатків і призначатися як суспільні блага. Відмова в доступі до соціальних прав також ставить під загрозу соціальну стійкість, нехтуючи соціальною згуртованістю.

Таким чином, ефективний доступ до соціальних прав є інвестицією в соціальну справедливість з високою нормою прибутку не лише в соціальному, а й в економічному плані, і становить незамінний і міцний фундамент для сталого і мирного розвитку для всіх. Необхідність зміцнення

основних соціальних прав за допомогою політики, що відповідає основоположним принципам МОП і правам у сфері праці, була також підтверджена в контексті G20, щоб гарантувати, що глобальне зростання принесе користь широкому загалу. Міжнародні трудові права та права на соціальне забезпечення сприяють побудові культури соціального діалогу, що є особливо корисним у кризові періоди [5].

Якщо спочатку питання прав людини і розвитку розглядалися як окремі сфери, то поступово акцент був зроблений на принципі неподільності прав людини, визнаному на Всесвітній конференції з прав людини 1993 року у Відні, і на колективному зобов'язанні всіх держав створювати справедливе і рівноправне міжнародне середовище для реалізації права на розвиток. Підхід до розвитку, заснований на правах людини, ставить цінності в основу нормативної бази, щоб орієнтувати національні та міжнародні дії і привнести етичний і моральний вимір у забезпечення реалізації цих прав. Узгоджений на міжнародному рівні набір норм забезпечує громадянам міцнішу основу для пред'явлення вимог до своїх держав, оскільки згідно з міжнародним правом держава є головним носієм обов'язків щодо дотримання прав людей, які проживають у межах її юрисдикції. Основна ідея, що лежить в основі прийняття підходу до соціального забезпечення, заснованого на правах людини, полягає в тому, що політика та інститути соціального забезпечення повинні чітко ґрунтуватися на нормах і цінностях, викладених у міжнародних договорах з прав людини, які були ратифіковані практично всіма країнами світу. Підкріплені загальновизнаними моральними цінностями і підкріплені юридичними зобов'язаннями, права людини забезпечують нормативну основу для розробки національної та міжнародної політики, в тому числі стратегій розвитку соціального забезпечення. Однією з причин, чому система прав людини є переконливою для реалізації права на соціальне забезпечення, є те, що вона має потенціал для розширення можливостей людей шукати ефективні гарантії соціального забезпечення.

Висновки. Права ґрунтуються на юридичних, а іноді й етичних зобов'язаннях і є «засобом підвищення підзвітності державних організацій своїм громадянам і, відповідно, збільшення ймовірності того, що політичні заходи будуть реалізовані на практиці». Законодавчі інструменти, що гарантують право на соціальне забезпечення на основі міжнародних стандартів, забезпечують потенційно більш ефективний і потужний підхід до реалізації

цього права в контексті розвитку. Підтримка узгодженого на міжнародному рівні законодавства змінює погляд на право на соціальне забезпечення з боку агентств розвитку та національних урядів, тим самим легітимізуючи більш прогресивний і гуманістичний підхід до розвитку.

Найважливішим джерелом додаткової цінності підходу, заснованого на правах людини, є акцент, який він робить на підзвітності політиків та інших суб'єктів, чії дії впливають на права людей. Права передбачають обов'язки, а обов'язки вимагають підзвітності. Існування ефективних механізмів підзвітності знаменує собою перехід від благодійності до претензій. Ефективність доступу до соціальних прав зрештою пов'язана з чітким, зрозумілим та інклюзивним формулюванням соціальних прав, а також з можливістю захисту цих прав у судовому порядку. Здійснюваність має на меті гарантувати, що кожна людина ефективно отримує вигоди від своїх прав. У цьому відношенні, однією з особливостей соціальних прав є їх беззаперечна колективна сфера дії поряд з їх очевидною індивідуальною сферою дії. Тому колективні дії бенефіціарів можуть допомогти в їх ефективній реалізації, якщо ми хочемо підвищити рівень захищеності соціальних прав.

Література

1. Social security and the rule of law URL: https://labordoc.ilo.org/discovery/fulldisplay?context=L&vid=41ILO_INST:41ILO_V1&search_scope=ALL_ILO&tab=Everything&docid=alma994637243402676
2. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, general comment No. 19: The right to social security (Article 9 of the Covenant), 4 Feb. 2008, E./C.12/GC/19, paras 43-51.
3. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, general comment No. 19
4. Accelerating a job-rich recovery in G20 countries: Building on experience, an ILO report, with substantive contributions from the OECD, to the Meeting of G20 Labour and Employment Ministers, 20-21 April 2010, Washington, DC.
5. C. Ferguson: "Global social policy principles: Human rights and social justice", London, DFID, 1999, p. 23.
6. ILO: "Social protection as a productive factor", GB.294/ESP/4, Geneva, Nov. 2005.

*Пунтус Д. А.,
доктор філософії права,
помічник судді*

Черкаського окружного адміністративного суду